

A szerződés mint a társadalom destabilizálásának eszköze Stephen King *Hasznos Holmik* című regényében

MOLNÁR ANDRÁS

Bevezetés

Amikor Lawrence Friedman egy megalapozott jogi társadalomelmélet előkérdéseire reflektált, nagy hangsúlyt fektetett a jogról alkotott populáris (nem professzionális) elképzeléseknek a jogfejlődésben betöltött szerepére. Meghatározásában a populáris jogi kultúra nem más, mint „azoknak az embereknek a mentális beállítottsága, akik interakcióba kerülnek a jogi intézményekkel”.¹ Ez a beállítottság tükrözi az azzal kapcsolatos közkeletű elvárásokat, hogy hogyan kellene működnie a társadalmi intézményeknek, és egyfajta közvetítő szerepet tölt be a társadalmi változások és a jogi tartalmak között.² Másképpen szólva az emberek általános meggyőződésai, elvárásai, értékei jeleznek valamit a jog változásaiból, s ez a kapcsolat a jogtudomány fontos feladatává teszi azt, hogy feltárja ezeket a közkeletű elképzeléseket. Friedman annak kihangsúlyozásával bővítette e kutatások távlatait, hogy a jog iránti általános viszonyulás kifejezésre jut a populáris kultúra termékeiben is.

E kiterjesztés megalapozása során különbséget tett a populáris kultúra, és tulajdonképpen ennek analógiájára a populáris jogi kultúra két értelme között. A populáris kultúra első értelme a lakosság széles köre által követett magatartásmintákat és az általuk tanúsított attitűdöket öleli fel, a második értelme pedig azokat a kulturális termékeket, amelyek a lakosság széles köre általi fogyasztásra lettek szánva. Ennek megfelelően a populáris jogi kultúra jelenthet egyfelől a joggal kapcsolatos, egy adott társadalomban általánosan elterjedt viselkedést, attitűdöt, meggyőződést, másfelől pedig konkrét kulturális tömegtermékeket, amelyek jogi vonatkozással bírnak.³ Ez utóbbi az, amire Friedman indokoltan látta kiterjeszteni a jogtudomány látókörét.

Természetesen sok más szerzőhöz hasonlóan Friedman sem táplált illúziókat a tekintetben, mennyire pontos vagy életszerű a jog reprezentációja a populáris kultúra különféle médiumaiban,⁴ mindazonáltal ezek a kulturális termékek is alkalmasak arra,

¹ Lawrence FRIEDMAN: „Law, Lawyers, and Popular Culture” *The Yale Law Journal* 1989, 1584.

² *Uo.* 1583–1584.

³ *Uo.* 1587.

⁴ *Uo.* 1588.

hogy elmondjanak valamit a laikus (azaz nem jogász) emberek joghoz való viszonyáról, ezért vizsgálatuk legitím kutatási téma. Friedman három fő problematikát határol el a populáris jogi kultúra kutatásának körében: a populáris jogi kultúra mint a társadalmi normák tükré;⁵ a populáris jogi kultúra és a populáris kultúra interakciói, más szavakkal annak folyamata, ahogyan a jogról való (laikus) ismeretek átszivárognak a populáris jogi kultúrából a populáris kultúrába;⁶ valamint a populáris jogi kultúra és az autoritás közötti kapcsolat.⁷ Az ilyen irányú kutatások köre az olykor felbukkanó kritikai hangok mellett is bővülőben van, és a kulturális médiumok sokrétűségének fokozódását tekintve nem valószínű, hogy ez a tendencia egyhamar megfordul.⁸

A jelen tanulmány célja annak bemutatása, milyen szerepet játszanak a szerződések Stephen King *Hasznos Holmik* című, eredeti nyelven 1991-ben, magyarul 1993-ban kiadott regényének cselekményében. Egy ilyen tárgyú vizsgálódás meglehetősen szokatlannak tekinthető, mert King regénye alapvetően a horror zsánérébe sorolható, ami jellemzően távol esik a „jog és irodalom” (avagy tágabban: jog és kultúra) kutatások vizsgálódási spektrumából. Ennek egyik oka minden bizonnyal az, hogy a horror mindenekelőtt érzelmi állapotokra (félelemre, szorongásra, továbbá gyakran a várt események miatti feszültségre) épít, és definíciós kísérletei is gyakran ezt a sajátosságot

⁵ Uo. 1589.

⁶ Uo. 1592.

⁷ Uo. 1595.

⁸ A jog és a populáris kultúra kapcsolatának legkézenfekvőbb, tartalmi szempontúnak is nevezhető elemzése az az eset, amikor a mű cselekménye valamilyen módon egyértelmű jogi relevanciával bír (például bűncselekményt követnek el benne, egy bírósági tárgyalás kulcsszerepet kap a történet menetében, esetleg a jog és az erkölcs konfliktusának kérdéseit veti fel). Ám ezen túlmenően a populáris kultúra médiumainak síkján is elemezhető a két jelenség kapcsolatrendszer. Ennek a vizsgálati szintnek az alapproblémája az, hogy míg a jog hagyományosan a szövegen, méghozzá elsősorban az írott szövegeken alapul, ezt az állapotot módosította a modern tömegkommunikáció megjelenése. E körben mindenekelőtt a televízió és tágabb értelemben véve a képi közvetítés elterjedése említendő, a képi ábrázolás ugyanis eltérő reakciókat vált ki a befogadóban, mint a szöveg, így például valószínűbbnek, közvetlenebbül megélhetőnek láttatja a tárgyat, továbbá ezzel összefüggésben a befogadása során csökken a befogadó kritikai távolságtartása is. Ez a hatás pedig befolyással van a befogadók jogképére. Vö. Richard K. SHERWIN: „Law in Popular Culture” in Austin SARAT (ed.): *The Blackwell Companion to Law and Society* (Malden: Blackwell Publishing 2004) 99–100. A Sherwin által (is) bemutatott problémakör újabb példái közé sorolhatjuk Ava DuVernay *When They See Us* című dokumentum-minisorozatát. A sorozat egy 1989-ben elkövetett szexuális erőszak és testi sértés miatti büntetőeljárás mutat be, amelyben öt kiskorú kisebbségit (egy dél-amerikai és négy afroamerikai származásút) ítélték el ártatlanul, és elítélésükben közvetetten kulcsszerepe volt Linda Fairstein ügyésznek, aki a sorozat úgy mutat be, mint aki a háttérben jelentős nyomást gyakorol a vádat ténylegesen képviselő ügyészre. A vádlottak ártatlansága időközben kétséget kizáróan bebizonyosodott, és súlyos hiányosságokra derült fény a tényállás feltárása kapcsán. A történetet már 2013-ban is feldolgozta Ken Burns dokumentumfilmje, ugyanakkor a Netflixen terjesztett 2019-es sorozat sokkal nagyobb visszhangot keltett, egyúttal szélesebb körű közfelháborodást váltott ki. Ezzel a reakcióval összefüggésben több probléma felmerül, egyebek között az, mennyiben fogadja el valóságnak a közönség az eseményeknek, illetve az azokban résztvevők szerepének a sorozat által kínált értelmezését, valamint az, meddig terjed a „nyilvánosság általi igazságszolgáltatás” egy alapvetően szakmai hiba miatt, különös tekintettel arra, hogy a büntetőeljárás során elkövetett hibák egyszer már felvezésre kerültek, jöllehet egy egészen más természetű nyilvánosság előtt, vagyis tulajdonképpen egyfajta „civil kétszeres értékelés” valósult meg. A *When They See Us* által kavart hullámokat és a felmerülő problémák érzékenységét, valamint ellentmondásos megítélését tükrözi egyebek között a 444 hírportálnak a sorozat hatását bemutató cikke: Boros Juli: Öt ártatlan embert küldött börtönbe, most pocsog, hogy ennek következményei lettek, <https://444.hu/2019/06/13/ot-artatlan-embert-kuldott-bortonbe-most-picsog-hogy-ennek-kovetkezmenyei-lettek>

állítják középpontba,⁹ ezért pedig aligha számíthat egy olyan professzió érdeklődésére, amely a mindennapok eseményeinek és viszonyainak földhözragadt valóságával áll szoros kapcsolatban.

Egy másik elképzelhető indokként megjelölhető a horrornak mint irodalmi és művészeti kategóriának a közfelfogás szerinti „alantas” jellegéből és „alacsony” irodalmi státuszából következő negatív, illetve lekezelő megítélése, ami fakadhat abból, hogy ezt a zsánert az emberek gyakran kapcsolják össze az olcsó és felszínes szórakoztatással. Nézetem szerint a horror – avagy általában a valamilyen típusú félelemmel kapcsolatos zsánerek¹⁰ – illetően megítélése egyre inkább tarthatatlanná válik, ami két okkal magyarázható.

Egyrészt a horror valójában reflektált és napjainkban is reflektál a társadalmi környezetünkre. Ezt illusztrálják az 1950–60-as évek inváziós horrorfilmjei, amelyek a hidegháborús szorongást és az atomkatasztrófa-fenyegetését testesítették meg a félelemkeltés eszköztárával.¹¹ A jelen tanulmány által érintett Stephen King műveiben is megfigyelhető a társadalmi kommentár, így például visszatérő mozzanat a kapcsolati bántalmazás, a diszkrimináció és más társadalmi problémák, *A hosszú menetelés* című regénye pedig, jóllehet az a mű már túlfeszíti a horror kereteit, disztópikus társadalmat mutat be, és egyszerre értelmezhető az elnyomásra törekvő állam, a szélsőségesen kompetitív társadalom, valamint a tömegigények kiszolgálásában mind messzebbre

⁹ Az érzelmi irányultság e kihangsúlyozása figyelhető meg Lovecraftnál akkor, amikor az „atmoszféra” és az „adott érzület” létrehozásának alapvető jelentőségéről írt a jó rémtörténet kapcsán. Az érzelmi vonatkozást emeli ki a horror egyik legtöbbször hivatkozott teoretikusa, Noël Carroll is, amikor úgy közelíti meg a zsánert, hogy azt a karakternek és az olvasónak a félelemforráshoz – tipikusan valamilyen szörnyalakhoz – való viszonya határozza el más zsánerektől. Az említettekhez lásd H. P. LOVECRAFT: „Természeteleti rettenet az irodalomban” [ford. GALAMB Zoltán] in Howard Phillips LOVECRAFT: *Összes művei II.* [szerk. GALAMB Zoltán] (Szeged: Szukits 2003) 446.; Noël Carroll: *The Philosophy of Horror or Paradoxes of the Heart* (New York: Routledge 1990) 14–15, 18.

¹⁰ Ennek a tanulmánynak nem célja mélyreható zsánereleméleti fejtegetésekbe és elhatárolásokba bocsátkozni, ezért csak utalni szeretnék rá, hogy a félelemmel összefüggésben álló zsánerek köré tartozik a gótikus irodalom, a horror és a – magyarországi szóhasználatba csak az elmúlt években beépülő – *weird* is, amelyek bizonyos mértékig átfedésben állnak egymással, azonban nem teljesen ugyanazt a kört jelölik. Az irodalmi gótika időben jól behatárolható: alapvetően konszenzus övezi azt az állítást, hogy az irányzat a XVIII. században alakult ki a racionalizmus egyfajta ellenhatásaként, és az ész uralmának méltatása helyett a bizonytalanságot, az ismeretlen miatti szorongást, az irracionálist emelte középpontba. A „gótikus” jelző jelentéstartalma ugyanakkor az idők folyamán bővült és kiterjedt az irodalmon túli médiumokra is, így jellemzően bizonyos motívumok jelenlétével vagy témák tárgyalásával hozzák összefüggésbe, mint a kísértetkastély vagy a *doppelgänger*, illetve az elme megbomlása, az atavizmus, a tudomány etikai határai. Ezek, illetve más hasonló motívumok és témák ugyanakkor a horror zsánereiben is jellemzően megjelennek. A horrort gyakran definiálják a félelemközpontúság és a szörnyek jelenléte alapján, amint azt Carroll korábban hivatkozott gondolatmenete is példázza, mindemellett a horrorban is vissza-visszatérnek olyan elemek, amelyek a gótikára is jellemzőek (pl. a kísértetkastély vagy a tudomány veszélyessége). A *weird* alszánér esetében pedig a félelem helyett a nyugtalanító atmoszféra, illetve az emberközpontú nézőpontból való kiközösítés kap kiemelt hangsúlyt, ugyanakkor az ebbe tartozó művek nem ritkán a horrorhoz köthető jelenségeket sejtetnek. A precíz, hermetikus elhatárolás bonyolult, talán lehetetlen, és nem is feltétlenül elengedhetetlenül szükséges, arra viszont indokolt utalni, hogy a horror mellett léteznek más, rokon zsánerek is, amelyek időnként egybefolynak, illetve esetenként a horror kategóriája mindezek ernyőfogalmaként funkcionál.

¹¹ A horror és a tudomány kapcsolatáról jó bevezető áttekintést nyújt pl. Darryl JONES: *Sleeping with the Lights On: The unsettling story of horror* (Oxford: Oxford University Press 2018) 121–138.

menő szórakoztatóipar kritikájaként.¹² De ugyancsak e körben említendő a horror egyfajta „prototípusaként” is értelmezhető *Frankenstein*, Mary Shelley klasszikusa, amely ma is aktuális etikai problémákat feszeget.

A második ok elsősorban a horrorral rokonságban álló *weird* fikcióval hozható összefüggésbe,¹³ ez utóbbi ugyanis szorosan kapcsolódik az objektív és az észlelt valóság közötti különbséghez, vagyis a kanti *noumena-phaenomena* kategóriapárhoz,¹⁴ olyannyira, hogy Michael Cisco megfogalmazása szerint *weird* fikció írása nélkül talán egyenesen lehetetlenség volna ezeket a filozófiai problémákat tárgyalni.¹⁵ A jelen elemzést főleg az első magyarázat támasztja alá, valamint a Friedmannél olvasható – fentebb ismertetett – megfontolások arról, hogyan fejeződnek ki az emberek jogi relevanciájú erkölcsi érzetei és elvárásai a populáris kultúrában.

A *Hasznos Holmik* cselekménye – a regény terjedelme dacára – meglehetősen egyszerűen összefoglalható. Egy Leland Gaunt nevű titokzatos kereskedő költözik Castle Rock kisvárosába, ahol régiségboltot nyit, melyet Hasznos Holmik névre keresztel. Hamarosan szállingózni kezdenek a vásárlók, akik különös módon mindig olyan árut találnak, amire a lelkük mélyén erősen sóvárogtak. Pénzügyi szempontból úgy tűnik, Gaunt nagylelkű – mi több, irracionálisan nagylelkű – eladó, mert rendszerint olyan árat ajánl, ami jóval alacsonyabb, mint az áru piaci értéke. Ugyanakkor ajánlatait mindig kiegészíti egy „szívesség” kérésével, melynek értelmében a vevőknek el kell követniük egy „csíny” valamelyik lakó kárára. A csíny jellegét, időpontját, valamint áldozatát Gaunt határozza meg. Vevői rendre elfogadják ezeket a feltételeket, mi több, olykor kifejezett örömmel vállalkoznak a tréfára. Az adásvételek¹⁶ eredményeképpen csakhamar a sértődöttség, gyanakvás és ellenségeskedés egész hálózata szövi be Castle Rockot, majd az ideig-óráig elfojtott feszültségek vad összezapás formájában törnek felszínre a település két felekezete között. A regény fő protagonistája, Alan Pangborn sheriff végül elűzi Gauntot, Castle Rock városa azonban addigra már romokban hever. A regény zárásában célzás olvasható arra, hogy Gaunt máshol, más néven új üzletet nyitott.

Leland Gaunt, a *Hasznos Holmik* fő antagonistája démoni alak. Többnyire – noha nem mindig – kellemes modorú, idős úriemberként kerül ábrázolásra, aki mindazonáltal rendelkezik néhány különös és nyugtalanító tulajdonsággal: vásárlói rendszeresen

¹² Korinna CSETÉNYI: „Images of Lawlessness in Stephen King’s *The Long Walk*” in Anna KÉRCHY et al. (eds.) *The Iconology of Law and Order (Legal and Cosmic)* (Szeged: JATEPress 2012) 237.

¹³ A kettő kapcsolatához lásd a 10. lábjegyzetben kifejtetteket.

¹⁴ A *noumena* és a *phaenomena* kategóriájának megkülönböztetése Kantnál a magánvaló dolgok és az észlelt jelenségek elhatárolását szolgálja, azonban, ahogyan arra Tózsér rámutat, ez a különbségtétel kettős értelmű. Empirikus értelemben különbség tehető a képzet és maga az észlelt fizikai tárgy között, vagyis aközött, milyen képzet alakul ki bennünk valamely tárgyról, illetve milyen a tárgy valójában, torzításmentesen. Transzcendentális értelemben azonban a képzet és a fizikai tárgy is *phaenomenon*, a transzcendentális értelemben vett magánvaló dolgot (*noumenon*) ugyanis az egyén közvetlenül sohasem képes észlelni. Tózsér János: „A jelenség valósága” *Világosság* 2004/10–12, 186–187.

¹⁵ Michael Cisco: „Cosmic Horror and the Supernatural in Poe and Lovecraft” in Sean MORELAND (ed.): *The Lovecraftian Poe. Essays on Influence, Reception, Interpretation and Transformation* (Bethlehem: Lehigh University Press 2017) 80.

¹⁶ Az „adásvétel” minősítés dogmatikailag alighanem pontatlan, hiszen az adásvétel fogalmához hozzátartozó *dare* szolgáltatáshoz a vevői oldalon kapcsolódik egy *facere* jellegű szolgáltatás (a tréfa) is, ezért tulajdonképpen helyesebb lenne atipikus szerződésként jellemezni a *Hasznos Holmik*ban megkötött alkukat.

észlelik, hogy mutatóujja és középső ujja egyforma hosszúak, valamit hízelgő modora ellenére kézfogása gyakran rejtélyes, kellemetlen borzongást vált ki belőlük. Démoni természete és természetfeletti eredete nyíltan lelepleződik a regény zárójelenetében, amikor autója XVIII. századi hintóvá változik, azt sejtetve, hogy immár évszázadok óta hoz felfordulást és erőszakoskodást az emberi közösségekbe. Állandó visszatérését sejteti a regény utolsó néhány oldala, amelyek arról tájékoztatják az olvasót, hogy másik kisvárosban nyitott régiségboltot. A regény azzal kezdődik, hogy egy meg nem nevezett helyi lakoson keresztül szólva, második személyű narrációban bemutatja Castle Rockot, és a végén a következő kisváros is hasonló kontextusban és elbeszélésmódban kerül bemutatásra. Ez a megoldás nemcsak keretbe foglalja a regény cselekményét, de arra is utal, hogy a Gaunt által megtestesített gonosz legyőzhetetlen.

Gaunt választott „fegyvere” az emberek törbe csalására az, hogy tisztességtelen szerződések megkötésére bírja őket. E tekintetben a megtevesztő manőverei a fausti alkut idézik fel abban az értelmén, hogy Fausthoz hasonlóan Gaunt vevői is egy ördögi alakkal lépnek egyezsége vágyaik beteljesítése érdekében, ám a szerződési feltételek idővel aránytalanul tisztességtelenné, sőt, végzetesnek bizonyulnak az emberi résztvevő számára. King bizonyos értelemben „trivializálja” a fausti alkut. Faust tudásra és a világ megértésére vágyott, ez pedig olyan „áru”, amelynek kívánása érthető az olvasó számára – legyen szó akár a felvilágosodás, akár a mai információs társadalom szülöttéről –, mert a tudás, a megismerés önmagában való értéknek számít. King szereplői hétköznapi emberek, akik hajlandók súlyos árat fizetni jelentéktelen és hétköznapi jutalmakért. A *Hasznos Holmik* ezért egyfelől jól illeszkedik a nyugati irodalmi hagyományba, másfelől viszont újra is értelmezi azt.

A szerződés az egyedi szükségletek kölcsönös kielégítését szolgáló eszköz, egyúttal évezredek óta létező társadalmi intézmény. Jogi értelemben közkeletű tankönyvi definíciója szerint „két vagy több személy egybehangzó, joghatás kiváltására irányuló akaratnyilatkozata”,¹⁷ és ez a kétoldalú akaratnyilatkozat rendszerint az ajánlattétellel, valamint annak elfogadásával jön létre és válik kötelezővé.¹⁸ A szerződések rendszerint visszterhesek, vagyis a szolgáltatások kölcsönös nyújtására irányulnak, és általuk a felek kölcsönösen szereznek és vállalnak jogokat, illetve kötelezettségeket. A szerződés tükrözni hivatott a felek akaratát, megkötése egyúttal – ellenkező bizonyításig, amely esetben megtámadásnak lehet helye – a felek nyilatkozatának önkéntességét, szabad elhatározásból való megtételét feltételezi, továbbá a szerződés létrejöttével a felek elvárhatják a másiktól a szerződésszerű teljesítést, amelynek elmaradása esetén a jog szerinti kompenzációt követelhetnek a szerződésszegő féltől.

E – meglehetősen érintőlegesen bemutatott – polgári jogi szerződésfogalom mellett a szerződésnek létezik egy másik jelentéstartománya is: a kora modern államelméletek az állami szuverenitást a társadalmi szerződés, az állampolgárok közötti hipotetikus, kollektív egyezmény konstrukciójával igyekeztek igazolni. A társadalmiszerződés-elméletek értelmében a politikai közösség tagjai lemondanak szabadságuk egy részéről és feljogosítanak egy hivatalos testületet arra, hogy öröködjön a közrend és a közérdek fölött. Ezzel a feljogosítási akttal történik meg az átlépés valamely természeti – kor-

¹⁷ Például Boóc Ádám et al.: *A civilizatika dogmatikája* (Budapest: HVG-ORAC 2009) 168.

¹⁸ *Uo.*170.

mányzat előtti – állapotból a polgári társadalomba, mert ez utóbbit a közösség előnyösebbnek tartja, mint a természeti állapotot. A társadalmi szerződés konstrukciója nem szó szerint értendő, amennyiben nincs olyan egzakt történelmi pillanat, amikor egy azonosítható embercsoport tudatosan, deliberációt követően elhatározta, hogy attól a pillanattól kezdve államszervezetbe tömörülnek. Az elmélet ugyanakkor alkalmasnak bizonyult arra, hogy igazolással szolgáljon a legitim erőszak állami alkalmazására, valamint arra, hogy egyes jogokat a polgárok megőrizzenek az államhatalommal szemben. Az igazolás azon a hipotézisen alapult, hogy az embereket implicit vagy explicit megfontolás vezérelte, amelynek észszerűsége bonyolultabb átgondolás nélkül belátható. A társadalmiszerződés-elméletek azt is feltételezték, hogy az, aki polgári társadalomban él, egyúttal érvényesnek és kötelezőnek tekinti a társadalmi szerződést.

E tanulmány célja annak bemutatása, hogy a *Hasznos Holmikban* King kiforgatja a szerződés fogalmát, amelyhez rendszerint a gyarapodás, az egyéni jólét és a fejlődés képzeit társítják, és a társadalomra veszélyt hozó erőként mutatja be. A szerződések ahelyett, hogy a növekedést és a bizalmat segítenék elő, a bizalmatlanság és az ellenségeskedés forrásaivá válnak. E kiforgatott funkció betöltésével a Gaunt régiségboltjában megkötött szerződések az egyéni károsodásoknál súlyosabb következményhez vezetnek: a károsodások halmozódása a társadalmi szerződés szövedékének szertefoszlását eredményezi. Ahhoz, hogy e következtetéshez eljussak, három nézőpont szerint elemzem a regényben létrejövő szerződéseket. Először az individualizmus-determinizmus tengelyen veszem szemügyre, milyen emberkép húzódik e szerződések mögött; másodszor azt vizsgálom meg, hogy az árképzés mennyiben tekinthető szubjektívnek vagy objektívnek; harmadszor pedig, immár absztraktabb nézőpontra helyezkedve, bemutatom, hogyan történik a társadalmi szerződés felbomlása, valamint hogy e folyamat milyen társadalmiszerződés-elmélettel jellemezhető.

Individualista kontra determinált emberkép

Az eltérő elméletek eltérő jellegű cselekvő embert előfeltételeznek szerződésmodelljeik kialakításához. A fő dilemma az, milyen mértékben autonóm cselekvő az a fél, aki a körülmények kényszerének hatására köt szerződést. Az autonóm cselekvő elméleti mintaképe a *homo oeconomicus*, a racionális és haszonmaximalizáló egyén, az angolszász terminológiában az „észszerűen gondolkodó ember” (*reasonable man*), aki képes arra, hogy értékelje a helyzetét, felmérje lehetőségeit, és arra is, hogy e képessége segítségével önálló döntéseket hozzon. A nem autonóm cselekvő esetében elismerésre kerülnek bizonyos leküzdhetetlen korlátok, amelyek akadályozzák őt abban, hogy ki-egyenlített alkufolyamat eredményeképpen vállaljon kötelezettségeket.

Az észszerűen gondolkodó személy koncepciója a klasszikus polgári jogi szerződéselmélet összetevője volt, ami Jay Feinman rövid, az angolszász szerződési jogra vonatkozó történeti áttekintésében a tradicionális szerződések helyét vette át nagyjából a XIX. században. Feinman szerint a változás abban állt, hogy a tradicionális szerződések keletkezése során nem az egyének akarati aktusa volt a döntő pillanat, hanem az „implicált közösségi viselkedési mércék” folyamánként jöttek létre,¹⁹ avagy másképpen

¹⁹ Jay M. FEINMAN: „Critical Approaches to Contract Law” *UCLA Law Review* 1983/4, 831.

szólva a közösség kimondatlan szabályai eredményeztek szerződéses kötelezettségvállalást. Ehhez képest a Feinman által klasszikusnak nevezett felfogás keretében az egyén önálló elhatározása és akaratnyilatkozata eredményezte a szerződés létrejöttét, ami ily módon mintegy „a semmiből”, vagyis előzetes normatív kontextus nélkül, a felek szubjektív elhatározásából és ezek egybeeséséből jött létre.

A szerződésnek ehhez a modelljéhez hozzátartozik az önálló, elszigetelt individuум képe, aki tisztában van a saját érdekeivel, és azokat igyekszik lehetőségeihez képest előmozdítani interszjektív döntéseiben. Ennek az individualista emberképnek van egy szubjektív és egy objektív vetülete. Szubjektív abban az értelemben, hogy az érdek egyénről egyénre, helyzetről helyzetre változik. A különböző helyzetek és kapcsolatok különböző döntéseket igényelnek, és a bennük részt vevő alany az, aki képes felmérni, hogy az adott körülmények között meddig mehet el érdekei érvényesítésében.²⁰ Ez az aspektus az absztrakcióból is elkerülhetetlenül következik: a szerződés intézményét a dogmatikának úgy kell tipizálnia, hogy a jellemzés valóban a szerződések lényegi ismérveit ölelje fel, egyaránt elkerülve az indokolatlan leszűkítést és kitágítást.

Ezért a szerződés meghatározása formai elemekkel történik, amelyek keretei között tetszőleges tartalom meghatározására van lehetőség. Másrésztől a szerződés objektív vetületének tekinthető az, hogy ha nem merültek fel olyan körülmények, amelyek korlátozzák az alany döntési képességét, akkor feltételezhető, hogy rendelkezett azzal az alkuképességgel és akarral, ami a szerződő féllé váláshoz szükséges, ennek következtében pedig felelősség terheli mindazokért a következményekért, amelyek a szerződés előírásaiból származnak. Annak, hogy az embert képesnek tekinti a jogrendszer arra, hogy szerződéses kötelezettségeket vállaljon, gyakorlati és morális dimenziója is van. A gyakorlati dimenzió azon az általános – mi több, közhelyszerű – megfigyelésen alapul, hogy az emberek rendszerint azt teszik, ami szükséges a számukra. Vagyis olyan döntéseket igyekeznek hozni, amelyek a körülményeikhez mérten a leginkább megfelelőek a számukra, és indokolatlan azt feltételezni – kellő alátámasztás nélkül –, hogy képtelenek olyan viselkedésre, ami a nagykorú, cselekvőképes, felelős és észszerű személytől várható. Az ilyen személyen tehát számon kérhetők az általa a szerződésben vállalt kötelezettségek.

Az individualista felfogás a szubjektumot a társadalmi környezetétől elkülönültnek tételezi, vagyis olyannak, akinek képességében áll kizárni környezete befolyását döntéshozatala során. Ebből az elképzelésből logikailag következik a szerződéses szabadság szigorú felfogása: ennek értelmében a cselekvőképes személy nem mentesülhet az önkéntesen vállalt szerződéses kötelezettség alól. Jogelméleti vonatkozását tekintve ez az elképzelés összekapcsolódott a langdelli formalizmus kibontakozásával az Egyesült Államokban. Langdell fő célja egy olyan megközelítésmód kidolgozása volt, amelynek

²⁰ Érdemes e körben leszögezni, hogy az érdekérvényesítő-haszonmaximalizáló egyén modellje még az erősen racionalista elképzelésekben sem kizárólag a pénzügyi racionalitást állítja középpontba. Ezt a – kézenfekvő és értelemszerű – megközelítésmódot tükrözi például Posner klasszikus szövege, amely az összjólét növekedéseként értékeli nemcsak azt az esetet, amikor a vevőnek pénzben mérve többet ér az áru, mint a tulajdonos-eladónak, így a vétellel a vevő és az eladó is jól jár, de azt is, amikor az alany a kevesebbet fizető munkahelyet választja a több szabadidőért cserébe. Richard A. POSNER: „A jog gazdasági megközelítése” in HARMATHY Attila – SAJÓ András (szerk.): *A jog gazdasági elemzése: Válogatott tanulmányok* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1984) 158–159.

segítségével áthidalhatók a bővülő Egyesült Államok tagállami jogrendszerei közötti különbségek, s így az eltérő jogrendszerekben is hasznosítható szemléletet kapnak a hallgatók. Langdell a jog alkalmazását „tudományként” (*science*) jellemezte,²¹ érzékelte ezzel, hogy a megfelelő műveletek igénybevételével a jogkérdések megítélése során lehetséges helyes válaszra jutni, amiből az is következik, hogy a többi válasz helytelen. Ezzel az elméleti háttérrel szemlélve a jog személytelen, szigorúan a logika törvényei szerint működő rendszer, olyan eszköz, amellyel a felek szabad akaratelhatározásból vállalt kötelezettségei kikényszeríthetőek.²²

A jog langdelli felfogása és tudományként (pontosabban fogalmi rendszerként) való jellemzése jelentős vonzerővel bírt a XIX. század második felében és a századfordulón, azonban a szerződési szabadság eszméje nem maradhatott fenn „vegetiszta” formájában. A századfordulón elkezdett kiéleződni a konfliktus a langdelli koncepció és a jogelméleti gondolkodás új hulláma, a szociológiai mozgalom között, amelyet a kontinentális európai jogszociológia tézisei, valamint Oliver Wendell Holmes nézetei inspiráltak, fő képviselői pedig Roscoe Pound és Benjamin Cardozo voltak. Az elméleti vita háttérben az állt, hogy az Egyesült Államokban a polgárháború utáni ipari kapitalizmus Európához képest megkésétt, ám rohamtempójú kibontakozásával megjelentek annak káros mellékhatásai is (pl. túlszűfolt városok, bűnözés fokozódása, női és gyermekmunka, kirívó egyenlőtlenségek), és ezeket a törvényalkotó – elsősorban tagállami szinten – igyekezett orvosolni. Az ekként létrejött gazdaság szabályozási törvényeket gyakran támadták alkotmányos alapon a hátrányosan érintett vállalatok arra való hivatkozással, hogy ellentétesek a tizennegyedik alkotmánykiegészítés szerződési szabadságot biztosító rendelkezésével. Álláspontjuk szerint ez a szabadságjog mind a munkaadókat, mind a munkavállalókat egyformán megilleti, vagyis mindkét oldalnak szabadságában kell, hogy álljon lehetőségeihez mérten részt venni az alkufolyamatban, majd dönteni az ajánlat elfogadásáról – magyarul ha a munkavállaló, bármennyire alulfizetett, többet akar dolgozni, hogy magasabb bért kapjon, nincs olyan alkotmányos érv, ami igazolná ennek egy önkényes állami rendelkezés általi akadályozását.

Ebben a koncepcionális szembenállásban szimbolikus döntés volt a *Lochner v. New York*-döntés 1905-ben.²³ Ez New York állam egy törvényének azt a rendelkezését minősítette alkotmányellenesnek, amely napi tíz, illetve heti hatvan órában maximálta a pékek és a cukrászati dolgozók munkaidejét. A *Lochner*-ítélet inkább tűnik kivételnek, mint főszabálynak: már egyes korabeli elemzők is kimutatták, hogy ebben az időszakban a Supreme Court tendenciózan alkotmányosnak ítélte a támadott törvényeket,²⁴ a későbbi elemzések pedig kimutatták, hogy amikor a testület alkotmányellenességet állapított meg, azt nem a klasszikus *laissez-faire* kapitalizmus iránti elköteleződésből tette, hanem az osztályalapú törvényalkotással való szembenállás jegyében.²⁵ Minden-

²¹ Christopher Columbus LANGDELL: *A Selection of Cases on the Law of Contracts* (Boston: Little, Brown, and Company 1871) vi.

²² FEINMAN (19. j.) 832.

²³ 198 U. S. 45.

²⁴ Például Charles WARREN: „The Progressiveness of the United States Supreme Court” *Columbia Law Review* 1913, 294–313.

²⁵ Howard GILLMAN: *The Constitution Besieged. The Rise and Demise of Lochner Era Police Powers Jurisprudence* (Durham: Duke University Press 1993).

esetre a gazdaság szabályozása körüli alkotmányos viták összefonódtak a langdelli formalizmus és a szociológiai mozgalom küzdelmével. Ez az intellektuális küzdelem pedig egyúttal emberképek közötti konfliktust is jelentett. A szociológiai mozgalom olyan egyént tartott szem előtt, akinek lehetőségeit és alküerejét meghatározza társadalmi státusza és körülményei. A klasszikus szerződéselmélet ezeket az alküpozícióbeli egyenlőtlenségeket nem tekintette relevánsnak a szerződések érvényessége szempontjából, és ez a nézőpont került az alkotmányelmélet szintjére, aminek következtében – e nézet talaján – a törvényhozó csak meghatározott indokokra tekintettel korlátozhatja a szerződési szabadságot. Ahogyan Pound kritikusan megjegyezte: „[a] szerződési szabadság koncepciója [...] olyan szabályok és döntések megjelenéséhez vezetett, amelyek gyakorlati működésük tanúsága alapján elfojtják a szabadságot”.²⁶ A szociológiai mozgalom nagyobb figyelmet szentelt a társadalmi környezetnek, és erre tekintettel követelte a társadalomtudományos megalapozottságú (társadalommérnöki szemléletű) jogalkotás és jogalkalmazás bevezetését, továbbá a XX. században ennek a szemléletnek az örököse lett a Critical Legal Studies mozgalom, amely a jog társadalmi meghatározottságának paradigmájából kiindulva törekedett a jogi objektivizmus megkérdőjelezésére.²⁷

A *Hasznos Holmik* az individualista emberképet teszi magáévá, és számos olyan technika észlelhető benne, amelyekkel a szerző kisarkította ezt a felfogást. A legfőbb ilyen technika a magánszféra bevonása. A magán- és a nyilvános szféra megkülönböztetése a felvilágosodás emberképéből eredeztethető, innét származik az a gondolat, hogy az egyén rendelkezik egy olyan szabadságszférával, amit az állam nem sérthet meg. A szerződések bizonytalan helyet foglalnak el ebben a dichotómiában: abban az értelemben a nyilvános szférába tartoznak, hogy sok társadalmi interakció személytelen, és a magánszféra hagyományos terein kívül kerül rájuk sor, ugyanakkor a magánszférához is kapcsolódnak, mert a szerződéskötés az egyén személyes döntéséből, belső elhatározásából történik. King regénye a szerződéseknek ezt a privat jellegét emeli ki. A legfontosabb technika, amit alkalmaz, az, hogy az alkura és a vásárlásra elszigetelt környezetben, Gaunt boltjában kerül sor. King hangsúlyosan elválasztja a feleket – Gauntot és Castle Rock valamely polgárát – más vásárlóktól. Ez a sajátosság már akkor észlelhető, amikor az első vevő, a tizenegy éves Brian Ruck színre lép: az üzlet hivatalosan még nincs nyitva, a boltos mégis bekíséri a kíváncsi gyereket,²⁸ aki aztán látszólag pompás üzletet köt, amikor jutányos áron megvásárol egy Sandy Koufax-baseballkártyát. Hasonló elszigeteltséggel vásárol zománcüveg lámpaernyőt Nettie Cobb.²⁹ Gyanakvásunk explicit módon is megerősítést nyer, amikor megtudjuk a szövegből: a boltos pályafutása során „csakis olyankor” kötött „ritka jó” üzletet, „amikor magára maradt egy-egy vevőjével”,³⁰ és hamarosan pontosan erre kéri egy

²⁶ Roscoe POUND: „Mechanical Jurisprudence” *Columbia Law Review* 1908, 616.

²⁷ E törekvés egyik klasszikus példája Duncan Kennedy tanulmánya, amelyben Kennedy azt igyekezett bemutatni, hogy a különböző jogi érvelési stílusok mögött különböző világnézetek rejtőznek. Duncan Kennedy: „Form and Substance in Private Law Adjudication” *Harvard Law Review* 1976/8, 1685–1778.

²⁸ Stephen KING: *Hasznos Holmik* [ford. BARTOS Tibor] (Budapest: Európa 1993) 24–25.

²⁹ *Uo.* 93.

³⁰ *Uo.* 164.

újabb vevőjét.³¹ A magánszféra és a titokzatosság tehát markáns módon jelen van, amikor Leland Gaunt eladja valamely áruját: a környezet a háttérbe szorul, és nem marad más, csak két, látszólag mellérendelt alany. Ezek az alanyok azonban valójában nem rendelkeznek azonos alkupozícióval, mert Gaunt egyértelműen úgy kerül ábrázolásra, mint a meggyőzés mestere, amit a regény azzal is megerősít, hogy időnként célzást tesz hipnotikus erejének bevetésére.

A vásárlások privát – elszigetelt egyének között történő – jellege mellett ki kell térni a személytelenség és a személyesség sajátos dinamikájára is a műben. Aligha újdonság, hogy a modern piaci tranzakciók jellemzően személytelen úton zajlanak, az eladók és vevők között a konkrét tranzakción túl nincs számottevő kötelék. Magyarán az ember rendszerint nem épít ki személyes kapcsolatot a buszsofőrrel, aki munkába viszi, vagy az eladóval, aki felszolgálja a hamburgert a gyorsétteremben, és jó eséllyel még a munkatársaival sem, akikkel napjai jelentős részét tölti. Castle Rock kisváros, melynek lakói többé-kevésbé ismerik egymást, érintkezéseik viszonylag személyes jellegűek. Gaunt ehhez képest egyértelműen kívülálló a közösségben, idegen az emberek számára, ez pedig személytelen érintkezéseket, továbbá a bizalom hiányát sejteti. Ehhez képest Gauntnak természetfeletti képessége van arra, hogy rátapintson vásárlói legmélyebb vágyaira. (Talán nem túlzás feltételezni, hogy sok vállalat örömmel tenne szert ilyen képességre.) Képességei sajátos paradoxonhoz vezetnek a történetben: az idegen ismerős lesz, vásárlói bizalmat tanúsítanak iránta, nem gyanakvók és nem ellenségesek vele szemben (ami pedig kisvárosokban gyakran előfordul). Ehhez képest Castle Rock lakói bizalmatlanok és ellenségesek egymással szemben.

Eddig a magánszféra szerepéről a kötelmek megszületésével összefüggésben esett szó, foglalkozni kell azonban azok teljesítésével is, mert a fent tárgyalt elszigeteltség e tekintetben is megfigyelhető. Amikor Brian Rusk teljesíti az alku rá eső részét, és sárral borítja be a házsártos háziasszony, Wilma Jerzyck száradni kifüggesztett lepedőit, a fiút szembeszökően magára maradván látjuk az utcán. Ez kétségkívül érthető pusztán a cselekményszerkesztés szempontjából is, hiszen ha valaki olyan ember haragját készül éppen felszítani, aki városszerte hírhedt rosszindulatáról és bosszúálló természetéről, akkor célszerű minél észrevétlenebbül eljárnia. Castle Rock csöndje azonban, amelynek leple alatt Brian végrehajthatja csínyét, több pusztán kedvező körülménynél: érzékelteti az individualista szubjektum magányát és elszigeteltségét is, aki magára van hagyva, hogy saját érdekeit hajszojja az önként vállalt szerződési feltételek keretei között.

Sharon Russell bizonyos értelemben találóan mutat rá arra, hogy a *Hasznos Holmikban* a gyermekkori képzetet végzetesnek bizonyul a fiatal szereplőre nézve. Szerinte Brian, életkorából fakadóan, még komolyan veszi a gyermeki képzelőerő hatalmát, azonban e hitéből kifolyólag tökéletes áldozat Gaunt számára, aki nyomban ki is használja e fogékonyságát.³² A korai King munkásságának kontextusában Russell álláspontja bír némi magyarázóerővel, hiszen Kingnek ebben az alkotói szakaszában rendszeresen gyermek protagonistákkal dolgozott, visszatérő motívumai közé tarto-

³¹ Uo.168.

³² Sharon A. RUSSELL, „Needful Things (1991)” in Harold BLOOM (ed.): *Bloom's Modern Critical Views: Stephen King* (New York: Infobase 2007) 133.

zott a serdülőkor és általánosságban a felnőtté válás nehézségeinek ábrázolása.³³ E magyarázóerejét azonban csökkenteti, hogy bár Brian kétségkívül az első áldozat, a többi – túlnyomórészt felnőtt korú – vásárló hasonlóképpen áldozatul esik Gaunt megtévesztő hatalmának. Mindemellett nem minden jelentőség nélküli Brian fiatal kora. Szerződése értelmében arra vállalkozik, hogy tréfát űz Wilma Jerzyckkel. A jogrendszerek a kiskorúak cselekvőképességét – és így szerződéskötési képességét – korlátok közé szorítják abból a kézenfekvő célból, hogy ne bocsátkozzanak olyan kötelembe, amelyeket élettapasztalat és a világról való kellő ismeretek hiányában nem képesek megfelelően felmérni. Brian súlyos feltételeket vállalt, amikor egyezsége lépett Gaunttal és megvette a baseballkártyát, a következmények felmérésére és viselésére azonban nem volt kellően érett. Önálló felelősségvállalásával bizonyos értelemben nagykorúvá érett, ez azonban idő előtt történt, és végül Brian tragikus öngyilkosságát eredményezte.

Továbbra is a szerződések teljesítése és a magánszféra összefüggésénél maradva szót kell ejteni arról is, hogy amikor Brian úton van teljesíteni a feladatát, a regény úgy fogalmaz: „a Füz utca ejtőzött a javából”.³⁴ Megítélésem szerint ennek az ábrázolásmódnak is jelentősége van: ugyan ezt a regény külön nem részletezi, de kézenfekvő arra gondolni, hogy ez az ejtőzés a lakók házainak falai között történik. Abban az ideológiai keretben, amely különbséget tesz a magán- és a nyilvános sféra között, az otthon egyértelműen a magánszféra körébe tartozik. A *Hasznos Holmikban* ez az asszociáció szimbolikusan tovább erősíti az elszigetelt individuum képét: Brian tulajdonképpen egymagában teszi a dolgát, körülötte az emberek olyanok, mintha nem is léteznének, ők a magánszférájuk rejtekébe húzódva törődnek a saját dolgukkal, ami azonban Brian számára éppoly idegen és kiismerhetetlen, mint Brian a többi individuum számára.

A szubjektív árképzésű szerződések kérdései

A szerződési feltételeket adó jogok és kötelezettségek egy alkufolyamat, az ajánlattétel és annak elfogadása eredményei. A szerződés klasszikus elképzelésének bírálata egyebek között azon alapult, hogy a felek – a századforduló fentebb bemutatott történeti kontextusában a munkáltatók és munkavállalók – alkupozíciójának egyenlőtlensége méltánytalanságot eredményezett.³⁵ A tisztességtelen alku kérdése a szerződési jog jelentős problémája mind a mai napig. Ebben a fejezetben azt igyekszem bemutatni, milyen szerep jut az alku folyamatának és a szerződési feltételek kialakításának a *Hasznos Holmikban*.

A szerződési szabadság elve magában foglalja azt, hogy az szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékének meghatározása szubjektív, vagyis a feleken múlik.³⁶ Ebből az is következik, hogy az ajánlattétel és az elfogadás azáltal legitimálja az eredményt, hogy

³³ Például Tom NEWHOUSE: „A Blind Date with Disaster: Adolescent Revolt in the Fiction of Stephen King” in Gary HOPPENSTAND – Ray B. BROWNE (eds.): *The Gothic World of Stephen King: Landscape of Nightmares* (Bowling Green: Bowling Green State University Popular Press 1987) 49–55.

³⁴ KING (27. j.) 111.

³⁵ Daniel D. BARNHIZER: „Power, Inequality and the Bargain: The Role of Bargaining Power in the Law of Contract—Symposium Introduction” *Michigan State Law Review* 2006, 841.

³⁶ Michel ROSENFELD: „Contract and Justice: The Relation Between Classical Contract Law and Social Contract Theory” *Iowa Law Review* 1985, 830.

a felek szabadon dönthettek arról, részt vesznek-e az alkuban vagy sem.³⁷ A *Hasznos Holmik*ban Gaunt nagyon lelkes, ha a vétel lebonyolítása előtt alkura kerül sor. Ennek jegyében bátorítja is vevőit, hogy fejezzék ki, mennyit ér számukra a kiszemelt árucikk. Azt is nyíltan hangsúlyozza, hogy „[a]z igazán érdekes cikkek árát az szabja meg, mennyit adna értük a vevő”.³⁸ Megnyilatkozásai azt a kapitalista nézetet tükrözik, hogy a tranzakciókra azért kerül sor, mert a felek hajlandók megfizetni a felkínált árat, vagyis számukra értékesebb a vágyott áru, mint az eladó számára, aki a felajánlott vételár ellenében lemond a dologról, ez pedig végső soron az összjólét növekedését eredményezi. Ez a megfontolás érhető tetten abban a jelenetben, amikor Gaunt kérdőre vonja Myrát, vajon „[h]asznára lesz-e” az Elvis-fotó, amely után annyira sóvárog.³⁹ Kérdése ugyanakkor ironikus felhangot is hordoz nemcsak Myra, hanem általában az észszerű fogyasztó koncepciója vonatkozásában. Myra egy olyan popkulturális ikon fotójára vágyik, aki kétségkívül sok háziasszony vágyának volt a tárgya, és ő maga is ilyen célra használja a képet: a kép fölött merengve élénk fantáziákat sző a Királyról, és ily módon menekül el a mindennapok szürke valóságától.

Habár igaz, hogy a kívülállónak nincs joga ítéletet mondani afölött, ha valaki ilyen célból vásárol, a *Hasznos Holmik* egyértelműen megkérdőjelezi egyrészt az átlagembereknek azt a vélelmezett képességét, hogy pontosan felmérjék, mi az igazán jó számukra, másrészt az egész ideológiai keretet, ami azt sugallja számukra, hogy képesek erre. A regény hasonlóképpen ábrázolja Myra barátnője, Cora Rusk helyzetét is, jóllehet ebben az esetben a következmények súlyosabbak: a nő Elvis iránti megszállottsága elvonja a figyelmét a családjáról, olyannyira, hogy egészen addig nem tűnik fel neki szorongó és a lelkiismeret-furdalástól gyötört fiának megváltozott viselkedése, amíg Brian az öccse szeme láttára fejbe nem lövi magát.

Gaunt tehát kifejezetten fontosnak tartja az alkut és azt, hogy az áru szükséges legyen a vevői számára – avagy szükségesnek érezzék –, ez pedig a szerződés tárgyának szubjektivistá értékelését mutatja. Szintén – az előbbiekkal összefüggésben – a szubjektivistá jelleget mutatja az illúzió és a személyes élmény fontossága. A cselekmény előrehaladtával fokozatosan kiderül, hogy a Gaunt által árult cikkek hamisak: közönséges, kopott, megviselt, romló állagú tárgyak, amelyek valódi formájukban senkinek sincsenek hasznára. Itt azonban többről van szó, mint egy köznapi hamisító amatőr cselszövéséről. A regényből az tűnik ki, hogy ördögi ereje révén Gaunt képes a vásárlói előtt kívánatosnak és személyesen vonzóknak láttatni a portékáit. Ezt ő maga is meglehetősen egyértelműen az olvasó tudtára hozza, amikor úgy fogalmaz egyik leendő bűntársának és áldozatának:

³⁷ ROSENFELD (36. j.) 830–831.

³⁸ KING (28. j.) 32.

³⁹ *Uo.* 119. E ponton indokolt kitérni az eredeti szöveg és a magyar fordítás közötti eltérésre. Az angol nyelvű szövegben Gaunt a következő kérdést szegezi vásárlójának: „But do you need it, Myra? Do you really need it?” Stephen KING: *Needful Things* (New York: Viking 1991) 113. A fordítás kifejezetten hasznosságra utal, vagyis arra, hogy Myra a külső szemlélő számára is értelmes, belátható célra tudja fordítani az árut. Az eredeti szövegben olvasható szóhasználat esetében viszont jobban kínálkozik egy olyan értelmezés, ami a vevő szubjektív igényeit tartja szem előtt. Ennek az értelmezésnek a fényében Gaunt kérdése arra irányulhat, vágyik-e eléggé Myra a kiszemelt áruira – ez pedig független attól, mennyire értelmes vagy értelmetlen célra fordítja majd, ami semmilyen módon nem tartozik az eladóra. Ez az eltérés mindazonáltal nem érvényteleníti a jelen tanulmányban kifejtetteket.

Hátha nem is könyvet tart a kezében? Hátha némelyik hasznos holmim nem is az, aminek tetszik? Talán semmiségek, de fontos tulajdonságuk, hogy azt az alakot öltik, amiről leendő vevőjük álmodik. [...] Hátha maguk az álmok ezek a holmik?

Ezen a ponton újfent felmerül Gaunt paradoxona, mely szerint egyszerre ismerős és ismeretlen, hiszen kívülálló létére képes éppen azokat az árukat kínálni Castle Rock lakóinak, amelyekre szívük mélyén (talán egyenesen öntudatlanul) vágytak. A vásárlók szubjektív szférája, a képzeletük fontos része annak a folyamatnak, amelynek a végén vásárlásra szánják el magukat, és e motívum bevonásával King tulajdonképpen szubjektivistá szerződéseket alkalmazott regénye cselekményének előremozdítására.

A XXI. századi marketing axiómája – talán már egyenesen közhelye –, hogy pusztán termék helyett élményt kell kínálni a fogyasztóknak. A *Hasznos Holmik* tanúsága alapján úgy tűnhet, King megérzett valamit az idők szavából, erre Nettie Cobb és Hugh Priest esete szolgál példával, akik mindketten erős érzelmi kötődéssel viseltetnek megvásárolt termékeik iránt, mert azok erős szimbolikus kapcsolatban vannak személyes életükkel. Nettie előtörténete az, hogy, megelégedve folyamatos bántalmazását, megölte a férjét, ami miatt sokáig elmeorvosintézetben tartották. Az egyik bántalmazás alkalmával férje összetörte a nő zománcüveg lámpáját, ami lélekben jobban megviselte őt, mint az, hogy férje „nem egy csontját összetörte neki, amíg együtt éltek”.⁴⁰ A lámpa megvásárlása terápiás hatással van rá: az egyszer összetört dolog visszanyerésével a nő szimbolikusan közelebb kerül ahhoz, hogy élete egy traumatikus szakaszát maga mögött tudja, ez pedig több, mint pusztán egy kézzelfogható termék megvásárlása. Az alkoholista Hugh egy róka farkat vásárolt, ami gyermekkorának gondtalanságára és ártatlanságára emlékeztette, ám ezzel együtt új jövővel is kecsegtette. A róka farkok annak esélyét testesítette meg számára, hogy maga mögött hagyja függőségét, eltékozolt életét és a világgal szembeni általános keserűségét, ily módon összekapcsolva a múltat és a jövőt, amelyekre tekintve a férfi elterelhette pillantását a kiábrándító jelenről.⁴¹ Nettie-hez hasonlóan tehát Gaunt Hugh számára is többet kínál közönséges árunál: megújodást és valami újra megtalálását. Ezek a következtetések további megerősítést kapnak a regényben akkor, amikor maga Gaunt állítja magáról: „[o]lykor úgy érzem [...], hogy én voltaképpen boldogsággal kereskedek”.⁴²

A társadalmi szerződés felbomlása

A társadalmiszerződés-elméletek virágkora a XVII–XVIII. századokra tehető, amikor arra használták őket, hogy igazolják a szuverén – eleinte az abszolút uralkodó, később a nép – hatalmát. Ezeknek az elméleteknek a magva abban foglalható össze, hogy a hipotetikus múltban az emberek állam nélkül éltek, majd ez az életmód különböző okok miatt kényelmetlenné vált számukra, ezért úgy döntöttek, hogy szabadságuk egy részét a szuverénre ruházzák, amely egyúttal fel lett jogosítva arra, hogy a közösség életét kormányozza. Mindemellett a társadalmiszerződés-elméletek rendszerint kitérnek a szuverén hatalmának korlátozására és az emberek által fenntartott jogokra is,

⁴⁰ KING (28. j.) 95.

⁴¹ *Uo.* 78–79.

⁴² *Uo.* 94.

azzal érvelve, hogy az emberek bizonyos jogokról nem mondtak le, és ezeket a szuverén nem csorbíthatja. A társadalmi szerződés létrejötte a természeti állapotból a szervezett kormányzatba való átmenet „pillanata”, ez azonban képletesen értendő, mert nem egy konkrét dokumentumról vagy aktusról van szó, hanem bizonyos kötelezettségek folyamatos elfogadásáról, amelyek a szabályozott társadalmi lét biztonságához szükségesek.

Az Egyesült Államok vonatkozásában kiemelt jelentőséggel bír John Locke elmélete, tekintve, hogy a tulajdonról és a polgári társadalomban is megőrzött jogokról kialakított elképzelései tartós hatást gyakoroltak az alkotmányosság amerikai felfogására. Locke szerint a természeti állapot nem a Hobbes által feltételezett „mindenki háborúja mindenki ellen”,⁴³ hanem viszonylag békés együttélési forma, amelyben ugyanakkor az állami védelem hiányában az egyének jogai folyamatosan ki vannak téve annak a veszélynek, hogy mások megsértik őket. Ennek a folyamatos fenyegetettségnek a kivédésére Locke kialakította a hadiállapot konstrukcióját, melynek lényege, hogy aki jogtalanul más javaira tör, azzal szemben a megtámadottnak joga van belátása szerint védekezni, mert az ártatlanok védelmének elve ezt követeli meg.⁴⁴ A polgári társadalom létrejöttének oka az embereknek azzal az igényével magyarázható, hogy veleszületett jogaiknak, mindenekelőtt a tulajdonhoz való joguknak védelmet biztosítsanak, ennek érdekében pedig jogaik egy részéről lemondanak a szuverén javára.⁴⁵

Az egyedi (vagyis egyes konkrét személyek közötti) szerződések, valamint a társadalmi szerződés viszonyáról értekezve Rosenfeld rámutat arra, hogy a kettő struktúráját és funkcióját tekintve is hasonlóságokat mutat. Ami a strukturális aspektust illeti, mindkettő kétoldali (egyének közötti, illetve az egyén és a szuverén közötti) viszonyokat rendez;⁴⁶ funkcionális értelemben pedig felváltják az egyén viselkedését korábban meghatározó intézményi kereteket és újat hoznak létre helyette,⁴⁷ magyarázva az egyedi szerződések újfajta, önként vállalt viselkedési szabályokat írnak elő a szerves közösségi normák helyett, a társadalmi szerződés pedig a természeti állapot helyett új együttélési rend alapjait veti meg. E funkciójukat betöltve mindkét szerződéstípus az autonóm egyének döntésének függvénye.⁴⁸ Ezek a megállapítások segítenek annak jellemzésé-

⁴³ THOMAS HOBBS: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma* [ford. VÁMOSI PÁL] (Budapest: Magyar Helikon 1970) 108.

⁴⁴ JOHN LOCKE: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról* [ford. ENDREFFY ZOLTÁN] (Budapest: Gondolat 1986) 50–51. A „belátása szerint” kitévelt szó szerint kell érteni: a locke-i természeti állapotban, mivel nincs olyan általánosan kötelező szabály, ami a közösség tagjaira nézve egyetemesen meghatározza a különféle bűnök büntetését, ezért az egyén az autonómiájának megsértését úgy szankcionálhatja, ahogyan azt a legcélszerűbbnek látja, vagyis például a tolvajt is megölheti annak ellenére, hogy annak nem állt szándékában a tulajdonos életének kioltása.

⁴⁵ Uo. 98. Mint látható, a locke-i természeti állapot békésebb annál az állandó veszélyeztetettségnél, amit Hobbes lefestett. Ennek magyarázata valószínűleg abban keresendő, hogy Hobbes ideális államformája az abszolút monarchia volt, Locke-é pedig az alkotmányos monarchia. Az abszolút monarchia legitimálásához elegendő a hobbesi természeti állapot hipotézise, hiszen annál a zsarnoki hatalom rendje is kívánatosabb. Locke azonban nem *bármilyen* rendet igyekszik igazolni, hanem olyat, ami megvédi az egyének jogait. ORTHMAYR Imre: „Szerződéselmélet, aranykorelmélet és társadalomtudomány” *Magyar Filozófiai Szemle* 2013/1, 21.

⁴⁶ A jelen értekezés szempontjából mellékes körülmény, hogy természetesen az egyedi szerződések is szabályozhatják kettőnél több fél egyes viszonyait.

⁴⁷ ROSENFELD (36. j.) 880–881.

⁴⁸ Uo. 883.

ben, hogyan éri el a vég Castle Rock közösségét. A *Hasznos Holmik* az individualista szerződéselmélet sarkított változatát mutatja be: a rövid távú önérdék felülírja a közösségi kohézió fenntartásának érdekét. Ha Castle Rock közösségére úgy tekintünk, mint ami a társadalmi szerződés eredményeképpen jött létre, akkor láthatóvá válik, hogy a lakók felborítják a két szerződéstípus, a mikro- és a makroszociális szerződések közötti egyensúlyt azáltal, hogy figyelmen kívül hagyják az utóbbit az előbbi érdekében.

A Castle Rockban történtek a következőképpen is modellezhetők. Az individualista szerződésfelfogás a szerves kapcsolatokon alapuló társadalmi szerkezet helyét vette át.⁴⁹ Ennek a történeti modellnek a regényben történetekre való rávetítésével sajátos kettősség mutatható ki. Castle Rock kisváros, lakóinak viszonya nem olyan személytelen, mint ami a milliók által lakott megapoliszokban tapasztalható. Ez azonban csak a felszín. A bonyodalmat már a regény nyitó szakasza előre sejteti, amikor az ismeretlen második személyű beszélő úgy fogalmaz, „dohognak az emberiségek, akár a terhes fülhő”,⁵⁰ majd később kimondja megérzését, miszerint „itt baj lesz hamarosan”.⁵¹ Ahogy pedig halad előre a cselekmény, fokozatosan feltárnak az emberek önző és rosszindulatú indítékai, az ebből kialakuló káosz pedig megfeleltethető a hobbesi természeti állapotnak. Hobbes magyarázata szerint az emberi természetben három ok eredményez viszályt: a versengés, a bizalmatlanság és a „dicsvágy”.⁵² A versengés Hobbes megfogalmazásában az erőszak alkalmazása azért, hogy az egyén „uralkodhassék mások személye, felesége és jószágá felett”, a bizalmatlanság indíttatására cselekvő egyén célja pedig az, hogy „mindezt megvédje”.⁵³ Castle Rockban mintha ezek történnének. Ugyan a szereplőknek nem célja az, hogy kifejezetten mástól vegyenek el javakat, attól nem riadnak vissza, hogy másoknak jogtalanul ártsanak saját vágyaik beteljesítése érdekében, és mivel a kívánt áru a birtokukba került, nem haboznak ártani másoknak azért, hogy azokat meg is tarthassák.⁵⁴ A látszólag működő társadalmi struktúra ily módon a természeti állapot káoszába süllyed, s ezt a folyamatot az individualista szerződésfelfogás katalizálja.

Fontos kiemelni egy további körülményt, ami már inkább a locke-i természeti állapot elképzelésével áll összefüggésben. Locke kormányzat előtti társadalmamint arra fentebb utalás történt, összességében „emberbarátibb”, mint a hobbesi vízió. Locke esetében ugyanis az egyéni szabadságról való részleges lemondás célja egy olyan autoritativ szervezet létrehozása, amely a jogok és a kötelezettségek érvényesítéséről gondoskodik. A Gaunt és vevői között megkötött szerződések esetében egyszer sem tűnik felbírói szerv. Ugyanakkor, mint azt azok a jelenetek tanúsítják, amelyekben Gaunt megfenyegeti Briant az álmában, vagy megjelenik Myrának, Gaunt nem habozik saját kezűleg kikényszeríteni a szerződéseket. Természetfeletti képességei egyértelműen demonstrálják a természeti állapotban megfigyelhető viszonyok tisztességtelenségét:

⁴⁹ Vö. *uo.* 814.

⁵⁰ KING (28. j.) 9.

⁵¹ *Uo.* 11.

⁵² HOBBS (43. j.) 108.

⁵³ *Uo.*

⁵⁴ Ez a törekvés érzékletesen jelenik meg akkor, amikor Brian, miközben úton van tréfája végrehajtásához, azon morfondírozik, hogy nem hajlandó visszaadni a kártyáját, „mert az övé” (következésképpen teljesíti a csíny, amivel megbízták). KING (28. j.) 112.

vevőinek nem áll hatalmában vitatni a követeléseit. Ilyen vitatásra akkor kerül sor, amikor Brian azzal érvel neki, hogy mindössze egy csínyről volt szó az alkuban, ezt a tétova érvelését azonban Gaunt félresöpri és kijelenti, hogy akkor járnak le Brian kötelezettségei, amikor ő azt mondja, elég. A locke-i gondolati keretben szemlélve a másokkal szembeni személyes igényérvényesítésnek lehetünk tanúi, amire a természeti állapotban azért van szükség, mert nincs a jogok érvényesítésére rendelt, egyetemes hatalom. Ennek a viszonynak a sarkított változatát tárja King az olvasó elé.

Konklúzió

Tanulmányom célja annak bemutatása volt, hogyan bontják le a társadalmi szerződést az egyedi szerződések Castle Rock fiktív városában Stephen King *Hasznos Holmik* című regényében. Ennek érdekében, első lépésben, Lawrence Friedman nézeteit hívtam segítségül, hogy bemutassam, miért lehet helye a jogábrázolás kutatásának a populáris kultúra, közelebbről a spekulatív fikció terén. Ezt követően leírtam, hogy a regényben bemutatott szerződések milyen szerződéselméleti keretbe illeszthetők bele, és úgy érveltem, hogy egy erősen individualisztikus emberkép sejlik ki mögülük, továbbá az ellenszolgáltatásnak a bennük kikötött értéke markánsan szubjektív. Bemutattam azt is, milyen írói technikákat alkalmazott King, amelyek e megállapításaimat igazolják. Végül egyes klasszikus társadalmiszerződés-elméletek fényében elemeztem a regényt, és ennek során arra jutottam, hogy a *Hasznos Holmik* mind Hobbes, mind Locke természeti állapotából tükröz valamit, és a cselekmény végén a zűrzavar az individualisztikus szemléletű szerződések eredményeképpen alakult ki.